

פרק 9

עבודה טיפולית עם ילדים עולים

ועם משפחותיהם: מרכיבי ההתערבות

ד"ר שרגה ינה, פסיכולוגית חינוכית, שפ"ח באר-שבע, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון.

העלייה מברית-המועצות לשעבר של שנות ה-90 מהווה תופעה משמעותית ומעניינת בחיי מדינת ישראל. בניסיון לתאר את האפיונים המרכזים שלה, עלינו להתייחס בראש ובראשונה למאפיינים כמותיים שמבטאים את המסיביות של עלייה זו. 916.100 עולים מברית-המועצות לשעבר הגיעו לישראל בשנים 1990 - 2004 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005). גלי העלייה לא הגיעו בקצב אחיד. שיא העלייה היה בשנים 1990 - 1991, כאשר במשך שנתיים אלו הגיעו לישראל 314,800 עולים. מאז יש עדות להמשך העלייה, אך במספרים נמוכים יותר.

תכונה נוספת הבולטת באופייה של עלייה זו מתבטא בניגודים משמעותיים המאפיינים את אוכלוסיית העולים ואת תפקודם. הניגודים האלו משקפים את הפוטנציאל האדיר של העלייה ואת משאביה מצד אחד, ואת הקשיים הרבים והתפקוד הבעייתי של קבוצות רבות בקרב העולים מהצד האחר. כמה נקודות חוזק מאפיינים את העלייה הזאת, והיא המשכילה ביותר, בהשוואה לעליות קודמות וגם בהשוואה לאוכלוסייה הוותיקה.

העלייה הביאה לישראל הון אנושי משמעותי ביותר, כ-60% מכוח העבודה של העולים הם בעלי מקצועות אקדמאים (בהשוואה ל-30% מהאוכלוסייה הוותיקה). הנתונים המתמייחים להרכב המקצועי של העולים מדגישים עובדה דמוגרפית מרשימה זו: בקרב עולים שהגיעו לישראל בין השנים 1998 - 1989 82,500 הם מהנדסים ואדריכלים, 12,000 מדענים, 38,700 מורים (לשם, ליסק, 2001).

נקודה נוספת המשקפת את הכוחות של העולים ואת הצלחותיהם בהסתגלות לחברה החדשה קשורה להצלחה בניכוש הקהילה כאשר "משוליות חברתית, ניכור, תלותיות, והיעדר מסורת של התארגנות קהילתית פורמלית ותרבות אזרחית" בחברת המוצא הסובייטית, מגיעים עולים אלה תוך עשר שנים מראשית העלייה לגיבוש הקהילה, לשליטה מסוימת על גורלה ועל סביבתה, כולל במישור הפוליטי וחברתי" (לשם, ליסק, 2001).

יחד עם זאת, לא ניתן להתעלם מאפיונים בעייתיים של עלייה זו, הבאים לידי ביטוי בשיעור גבוה של עולים מבוגרים, אחוז גבוה של משפחות חד-הוריות, שיעור גבוה של עולים שהגיעו מאזורים עם רמת מודרניזציה נמוכה ומאזורי מצוקה. לכן, ריבוי קבוצות סיכון הוא אחד מהמאפיינים הבעייתיים של העלייה של שנות ה-90. קבוצות סיכון אלה "חשופות יותר בשל מאפייניהן למשברי העלייה וההסתגלות, ומגלות יכולת התמודדות נמוכה עם המכשולים והאתגרים שתהליך ההשתלבות בחברה החדשה מעמיד בפני העולה" (לשם, 1992).

הניגודים המאפיינים את העלייה ניכרים גם בהסתגלות ילדי העולים. אנו עדים לתופעה מעניינת ומיוחדת המתבטאת בהתפתחות מערכת חינוך משלים, חינוך בלתי פורמלי, המיועד לקידום ילדי עולים בתחומי ידע שונים על-ידי עמותות מורים עולים. הקמת מערכת כזו והתפתחותה משקפות את האוריינטציה המשמעותית של הורים עולים וילדיהם ללמידה, לחינוך ולהתקדמות, ומבטאים את החשיבות הרבה המיוחסת לערכים האלו במסגרת התרבות של משפחות העולים מברית-המועצות מצד אחד, ומצד אחר את חוסר שביעות הרצון הן של ילדי העולים והן הוריהם ממערכת החינוך הישראלית. לעומת זאת, הולכת ומתרחבת תופעה של נוער בסיכון בקרב עולי ברית-המועצות, שמתבטאת בשיעורים גבוהים של נשירה מבתי-ספר, התרחבות דפוסי התנהגות מסוכנים, כגון שימוש בסמים ובאלכוהול, ועליית אחוז העולים הקטינים החשודים בעבירות (ילדים בישראל, 2005).

בספרות המקצועית רווחת הדעה, כי ילדים ובני נוער עולים הנם קבוצת סיכון (Horowitz, 1999; לשם, 1992; מירסקי ופראוור, 1992; שרגה וסלונים-נבו, 1993). במיוחד המתבגרים שביניהם מתמודדים עם קשיים רבים. הם חווים את משבר גיל ההתבגרות בשילוב עם משבר העלייה. העלייה מעמידה אתגרים ומשימות רבים בפני המתבגרים. עליהם להתמודד עם לימוד שפה, עם היכרות והפנמת נורמות וערכים חברתיים, תרבותיים של ארץ חדשה; עליהם להכיר חברים חדשים ולעבד אובדנים מן העבר. על חלקם להשתתף בפרנסת המשפחה, בעיקר נכון הדבר במשפחות חד-הוריות, הנמצאות במצוקה כלכלית קשה. המשימות האלו משפיעות ומקשות על ההתמודדות עם המטלות האוניברסליות של גיל ההתבגרות.

הסתגלות ילדים עולים מברית-המועצות לשעבר

בשנות ה-90 התמודדו המדינות החדשות של ברית-המועצות לשעבר עם זעזועים ועם שינויים דרסטיים בתחום הכלכלה, הפוליטיקה והחברה. בעקבותיהם הפכה החברה לאידיאולוגית פחות ופחתה אף רמת הארגון שלה. מערכת הנורמות והערכים הישנים התפרקה. הן מבוגרים והן בני נוער היו שרויים בחלל ערכי כאשר נשבר הדגם הפטרנליסטי - הקולקטיביסטי וטרם הוטמעו דגמים חדשים. תקופה זו, על כל הזעזועים, גרמה להחלשת המשפחה. במקרים רבים המשפחה אינה מסוגלת לספק עזרה ותמיכה לצעירים בגלל המתחים והשבר בה. הבלבול והתסכול האישי והקבוצתי של ילדים ושל בני נוער הביאו להתעצמות "תרבות נוער" אנטגוניסטית לעולם המבוגרים (Horowitz, 1999). ברור אם כך, כי צעירים עולים אשר באים מרקע תרבותי-חברתי בלתי יציב וכאוטי מגלים פוטנציאל משאבים נמוך יותר.

גם המציאות הישראלית של שנות התשעים מהווה מקור-גורם לקשיי ההסתגלות של העולים. בחברה הישראלית גברה המצוקה, וניתן לזהות את ביטוייה במוקדים אחדים עיקריים: המוקד החברתי, המוקד הכלכלי והמוקד הביטחוני. גם מערכת החינוך הישראלית עצמה לא הייתה ערוכה בצורה מספקת לקליטת תלמידים עולים. גורמים במערכת החינוך לא התייחסו דיי לקשיים כללים של ילדי העולים בחברה ובתרבות החדשה בכלל, ולקשיים הייחודיים של ילדים, עולים מברית-המועצות, במערכת החינוך הישראלית בפרט. כך לדוגמה, אחת מהתפיסות של מדיניות הקליטה גרסה, שהסתגלות ילדים עולים למערכת חינוך הוא תהליך ליניארי, דהיינו, הזמן ישפר את

הסתגלותם. הנחה נוספת הייתה, שקיים איזון בין הסתגלותם של ילדים בתחומים שונים. לדוגמה, בין התפקוד הלימודי לבין התפקוד החברתי והאישי. לפי מדיניות זו, רכישת השפה העברית היא גורם מרכזי בתהליך קליטה, ולכן ניתן לה דגש מיוחד, לפחות בתחילת גל העלייה. גם כאשר למתן משאבים שגתה המערכת בשל הנחות היסוד השגויות: כיוון שהונח כי מצב העולים ישתפר במשך הזמן, ניתנו לעולים הצעירים משאבים מרוכזים בשנה הראשונה לעלייתם ארצה, ובשנים שלאחר מכן לא ניתנו כמעט משאבים (Horowitz, 1999).

אם כך, חלק גדול מהמאפיינים, הן בחברה הישראלית והן בחברת מוצאם של העולים הקשו על הסתגלותם בישראל. מחקרים שונים, שעסקו בבדיקת ההסתגלות של ילדים ושל בני נוער עולים בשנות ה-90 בדקו את תפקודם בתחומים שונים: בתחום הלימודי, בתחום האישי, בתחום ההתנהגותי ובתחום המשפחתי (הורוביץ, מרסקי, ברש ופרנקל 1995; מרסקי, 2001; סלונים-נבו ושרגה, 1999; Berger, 1996). ממצאי מחקרים אלה מצביעים על קשיים רבים בתפקודם של ילדים ושל נערים עולים. לפי הערכה של ת' הורוביץ, בין רבע לשליש מהתלמידים העולים לא הרגישו עצמם מתפקדים בתחום הלימודי. חלק משמעותי מהתלמידים ביטא חוסר ביטחון בחברה ומצוקות רגשיות. מצוקות אלה לא היו פתולוגיות, אלא מצוקות הקשורות למשבר של העלייה. יש לציין, כי ההערכה על מצבם העיתי של הילדים איננה כה אופטימית. החוקרת מדגישה, כי גורם הזמן איננו משפר בהכרח את מצבם (Horowitz, 1999). כך לדוגמה, במחקר (Slonim-Nevo & Sharaga, 1997) אשר בדק את התפקוד של נוער עולה בתחומים שונים בהשוואה לתפקוד של נוער יליד ישראל: אשר הוריו עלו מברית-המועצות בשנות השישים והשבעים, הצביעו הנתונים על תופעה מעניינת: נערים משתי קבוצות אלה (הדור הראשון והדור השני מעולי ברית-המועצות) ביטאו מצוקה נפשית (בממדי סומטיזציה, כפייתיות, דיכאון, חרדה, עוינות, מחשבות רודפניות, פסיכוסיות) גבוהה יותר בהשוואה לנורמות של מתבגרים ישראלים שאינם ממוצא "סובייטי". בנוסף, נמצא במחקר, כי עם העלייה בוותק של המתבגרים העולים בארץ נצפה שיפור במספר תחומי תפקוד. מכך אנו רואים, כי חלק מהקשיים של בני הנוער העולים הם זמניים, אולם, בעיות רבות ממשיכות ללוות אותם שנים רבות לאחר העלייה, ואף מתבטאות בתפקוד של מתבגרים מהדור השני של העולים, ובהיעדר התערבות הולמת הן הופכות לכרוניות.

בארץ קיים ניסיון רב בעבודה עם ילדים ועם מתבגרים עולים במסגרות שונות, כאשר חלק גדול מהתערבויות אלה נעשה במסגרות חינוכיות. לרוב מתבצעת עבודה זו על-ידי גורמים טיפוליים באמצעות התערבויות פרטניות, או דרך עבודה קבוצתית עם ילדים ועם מתבגרים עולים. יחד עם זאת, מתן העזרה רק לילדים עצמם ו"התעלמות" מההקשר המשפחתי שהתלמידים העולים חיים בו, נראים כבעייתיים על רקע הנתונים המגיעים ממחקרים רבים (Sharaga, 1997; Slutzki, 1979). Slonim_Nevo, הורוביץ, מירסקי, ברש ופרנקל, 1995; ברגר, 1999).

לדוגמה, הורוביץ ועמיתיה (1995) ערכו מחקר שמטרתו הייתה לבדוק את היקף תופעת הנוער העולה שבסיכון. במחקר נמצא, כי המסגרת המשפחתית שבני הנוער העולים חיים בה היא מרכיב מרכזי בחייהם, שבבסיס הקשיים בלימודים, הקשיים הרגשיים ואף הנפשיים. למרות זאת, כפי שצוין במחקר, קיימת נטייה של מערכות חינוכיות וטיפוליות שונות להתעלם ממרכיב הזה. ממצאי מחקר נוסף, המוקדש לבדיקת תפקוד המתבגרים העולים בתחומי ההסתגלות השונים, שכבר צות

במאמר (Slonim-Nevo & Sharaga, 1997) מראים בברור, כי ככל שהתפקוד המשפחתי עולה כן עולים תפקודי המתבגרים בתחומי חייהם השונים (דימוי עצמי, תפקוד חברתי, תפקוד נפשי, ושביעות רצון מהישגים בלימודים). לממצאים אלה השלכה מעשית ברורה: כדי לעזור למתבגרים עולים המתקשים הן מבחינה רגשית והן מבחינות אחרות של חייהם, יש לעזור למשפחותיהם לתפקד טוב יותר.

בהקשר זה שואלים את עצמם אנשי טיפול – כיצד לטפל בילדים עולים ובהוריהם? מה היא צורת ההתערבות המתאימה ביותר לעולים? האם ההתערבות הטיפולית המקובלת במערב היא כלי העבודה המתאים לילדים עולים ולמשפחותיהם, או שהם זקוקים להתערבות מיוחדת המתאימה לאוכלוסייה שהגיעה ממסגרת חברתית-תרבותית שונה, ועונה על צרכים מיוחדים ועל סוגי בעיות ספציפיות של אנשים אלה. התייחסויות שונות לשאלה חשובה זו ניתן למצוא אצל לשם ורואק-סטריאר (2003), אשר מבחינים בין כמה עמדות בנושא ומתארים אותן. עמדת מוצא אוניברסאלית מדגישה עקרונות התערבות אוניברסאליים הזהים לכל ההתערבויות, אולם מתייחסת לחשיבות ההתאמה הקשורה לשפה, למנהגים, לצורת הלבוש וכדומה (Das, 1995). עמדת המוצא הרלטיוויסטי מנוגדת להשקפה זו: על-פיה, לכל קבוצת תרבות מאפיינים ייחודיים, ולכן על ההתערבות להתבסס על מאפיינים אלו, שימוש בגישות טיפוליות של תרבות הרוב עלול לסכן את קבוצת המיעוט. יש לכן לאפשר שיטות טיפול מסורתיות ולכבדן. גישת הגשר (Ben-David, 1993) מדגישה את האינטגרציה של שתי הגישות. גורמים טיפוליים נקראים להכיר את התרבות של מקבלי השירות ואת השיטות למתן עזרה הנהוגות בה, ולשלבן בגישת ההתערבות המוכרת להם, או להציע חלופה לגישות המסורתיות תוך שמירה על המסגרת ועל הסממנים התרבותיים שלהם.

ברור אם כך, כי על גורמים טיפוליים לפתח שיטות עבודה אשר מתאימות ספציפית לטיפול בילדים עולים ובמשפחותיהם, המתקשים בתהליך ההסתגלות לחברה ולתרבות החדשה. המתואר בעבודה זאת מתייחס בעיקר לטיפול בילדים, במתבגרים ובמשפחותיהם, אך הוא מתאים גם להתערבות בקבוצות אחרות של עולים במצוקה.

ניסיון עבודה עם ילדים עולים ועם משפחותיהם מלמד אותנו, כי בטיפול באוכלוסייה זו קיימת חשיבות רבה להתייחסות לשלושה מרכיבים: אוניברסליים, כלליים וייחודיים. שלושת המרכיבים המתוארים במאמר חשובים הן במהלך האבחון והן במהלך הטיפול בעולים.

1. **אספקטים אוניברסליים:** בתהליך ההיכרות עם ילדים עולים ועם משפחותיהם חשוב לבחון אפיונים והיבטים אוניברסליים שאינם קשורים דווקא לתנאים ולחוויות של העלייה ולהסתגלות לארץ החדשה מצד אחד, ולתרבות של ארץ המוצא של העולים, מצד אחר. בהקשר זה חשובה ההתייחסות לגיל, למין של הפונים, להרכב המשפחתי, לשלב ההתפתחותי שהמשפחה נמצאת בו ולבעיה המוצגת. כך לדוגמה, במאמר המתאר טיפול בעולים מברית-המועצות (סלונים-נבו, שרגה, 1999), בהתייחסות למשפחות המואשמות בהתעללות פיזית בילדים מתוארות התכונות האוניברסליות של משפחות כאלה: חוויות התעללות של ההורים עצמם בילדות, חסכים באהבה, דרישות-יתר מעצמם ומילדיהם, אישיות אוטוריטיבית, נטייה להאשמת הזולת, אי-יכולת לאהוב וילדותיות. התכונות האלה משותפות למשפחות רבות שנצפית בהן התעללות פיזית בילדים, ואינן קשורות דווקא לחוויות העלייה וההסתגלות. גם תהליך ההתערבות במקרה כולל היבטים

אוניברסליים המקובלים בטיפול בבעיה הזו: התערבות מערכתית המשלבת גורמי טיפול שונים, עידוד הילד לבניית עולם פנימי בתנאי מצוקה ודיכוי, גיוס חבר משפחה להגנה ולתמיכה בקורבן. במקרה אחר, בפניית משפחת עולים בגלל סירובו של ילד לפקוד את בית-הספר, בעיה שהתפתחה שנים אחדות לאחר העלייה ולא הייתה קשורה לקשיי ההסתגלות הראשונים של הילד ושל משפחתו (שפה, פרנסה, דיור, חברים), הייתה התייחסות אליה כבעיה אוניברסלית. האוניברסליות של הבעיה מאפשרת לנו את חיפוש הגורמים האוניברסליים המביאים למצב זה ואת בחינתם, כמו: שינויים וקשיים בבית-הספר, חרדות פרידה, חרדות חברתיות, חרדות מנטיעה בתחבורה (Rutter, 1984). במקרה המתואר, הסירוב לפקוד את בית-הספר, התפתחה הבעיה על רקע שינויים שהתרחשו במשפחה של הילד, והייתה קשורה לחרדת פרידה. גם ההתערבות במקרה הזה כללה היבטים אוניברסליים המקובלים בטיפול בבעיית סרבנות: דרישה ללא פשרות ללכת לבית-הספר בעידוד, בליווי המטופל בטיפול אישי, ובהדרכה להורים ולצוות החינוכי (אלון, 1996).

2. **היבטים כלליים:** בעבודה עם עולים ישנה חשיבות רבה גם להתייחסות למרכיבים כלליים המאפיינים את המשפחות ואת היחידים כעולים, אנשים שעוברים וחווים תהליך עלייה והסתגלות לארץ חדשה. השאלות שעומדות בפני המטפלים ביחס להיבטים הכלליים הן: מה המניע לעלייתה של המשפחה ארצה, מי הם יוזמי העלייה במשפחה, מהם האפיונים של ההסתגלות של המשפחה, ומהם סגנונות השינוי התרבותי שאותם נוקטים העולים (Slutzki, 1979; ברי, 2003). כדי להכיר חלק מההיבטים הכלליים ולהדגיש את חשיבותם בעבודה עם עולים, יש להתייחס למודלים המתארים את השלבים השונים בהסתגלותם של עולים לחברה החדשה (Slutzki, 1979; Mirsky & Kaushinsky, 1989). ברוב המודלים נתפס תהליך ההסתגלות לא כתהליך ליניארי, אלא כתהליך שמתרחש בצורה של U-, וכולל שלושה שלבים מרכזיים: א. שלב של אידיאליזציה והתלהבות ("ירח - הדבש"), אשר נמשך מכמה ימים עד כמה חודשים. במהלכו חווים העולים (המהגרים) התרוממות רוח ואיפוריה, ומגלים סקרנות כלפי הסביבה החדשה. בשלב זה ההבדלים בין החברות והתרבויות והקשיים מודחקים, והעולים נהנים מהחופש ומהחידושים שבחברה הקולטת. ב. שלב השני - שלב של נסיגה, הידרדרות למצב של מצוקה רגשית, כאשר עולים נתקלים בקשיי המציאות ומפתחים נוסטלגיה כלפי ארץ המוצא. שלב זה מלווה בכאב, באבל ובגעגועים מצד אחד, ובחשדנות, בביקורת ובתחושת עוינות כלפי החברה החדשה מצד אחר. השלב הקשה הזה נמשך משנה עד שנים אחדות. ג. שלב שלישי הוא שלב של הסתגלות הדרגתית ושל קבלת החברה החדשה, שבמהלכו, יחד עם הצלחות בלימוד שפה חדשה והסתגלות בתחום המקצועי (הצלחות בעבודה אצל מבוגרים, בלימודים בבית-הספר אצל ילדים), פוחתת הביקורת כלפי החברה החדשה, עולים משלימים עם המציאות, מתחילים ליהנות מהחיים החדשים ולבנות תוכניות לעתיד. יחד עם זאת, בשלב זה עלולים להתגלות קשיים ומשברים בתוך המשפחה, אשר מבטאים קצב הסתגלות ושינוי תרבותי שונה של בני המשפחה. הבדלים אלו בהסתגלות ובשינוי התרבותי בולטים בעיקר בין הורים לילדיהם. לא במקרה, במודל שלבי הסתגלות של משפחות מהגרים שפיתח פסיכיאטר בריטי, ק'

סלוצקי, השלב הזה נקרא "שלב המשבר הבין-דורי". סלוצקי טוען, שבשלב זה מתגבר הקונפליקט בין ילדים להוריהם.

מאבקים אוניברסליים בין הורים לילדים מוחרפים עקב משבר נוסף - המשבר הבין-תרבותי, אשר מבטא פערים בין נורמות, בין גבולות ובין ערכים של התרבות החדשה, שבדרך כלל ילדים מפנימים במהירות רבה יותר מהוריהם, לבין הערכים של תרבות המוצא שהורים דבקים בהם. הבדלים אלה בתפיסות ובהתנהגויות של ילדים עולים ושל הוריהם מתבטאים בסגנונות הסתגלות ושינוי תרבותי המתוארים בספרות המקצועית (רואר-סטריאר, 1996; ברי, 2003). על מטפלים להכיר גם את סגנונות השינוי התרבותי. המודל של ג' ברי נשען על שני קריטריונים: שמירה על תרבות ארץ מוצא ומפגש עם התרבות החדשה. במודל מתוארים ארבעה סגנונות של שינוי תרבותי: אסימילציה - מבוססת על מגע ועל קשרים של עולים עם תרבות חדשה ודחיית תרבות ארץ מוצא; סגרגציה - מבוססת על שמירה של התרבות ושל הזהות של ארץ המוצא תוך דחיית התרבות החדשה; השתלכות - מתבטאת בשילוב בין תרבות המוצא לבין התרבות החדשה; ושוליות - תגובות בעייתיות ביותר המשקפות חוסר שמירה על תרבות המוצא יחד עם חוסר קבלה של התרבות החדשה. בדומה למודל של ברי, נעשתה הבחנה מעניינת בין סגנונות ההורות אצל מהגרים (רואר-סטריאר, 1996). החוקרת הבחינה בין שלושה סגנונות הורות טיפוסיים, ותיארה אותם ביצירתיות רבה באמצעות דימויים השאולים מעולם החי - סגנון הקנגורו, סגנון הקוקייה וסגנון הזיקית. סגנון הקנגורו מתבסס על נוהגי הקנגורו להגן על צאצאיו בכיס הצמוד לגופו. מטפורה זו מתארת משפחות הרואות בעצמן גורם חָברות עיקרי של ילדיהן, שומרות על ערכים ועל נורמות של ארץ המוצא שלהן, ומתגוננות מפני השפעת החברה החיצונית (סגרגציה - ברי). סגנון הקוקייה מתבסס על התנהגות הקוקייה, המטילה את ביציה בקיני זרים, ומניחה לעופות האחרים לטפל בגוזלים. משפחה המאמצת את סגנון הקוקייה נוטה, בדרך כלל, לפסול עצמה מתפקיד חינוך ילדיה, ומעבירה את התפקיד הזה לסוכני החברות של החברה הקולטת (אסימילציה במודל של ברי). והסגנון האחרון במודל של רואר-סטריאר, סגנון הזיקית, מתבסס על יכולתה של הזיקית לשנות את צבעה ולהתאים עצמה לרקע סביבתה. משפחות המאופיינות בסגנון זה ערות להבדלים שבין שתי התרבויות, תומכות בילדיהן ומעודדות אותם לחיות בשלום עם שני העולמות. הורים אלה מעודדים את הילדים להתנהג, להתלבש ולדבר כמקובל בתרבות שמחוץ לבית, ובאותה עת, לשמור בתוך הבית על אופני ההתנהגות של תרבות המוצא (השתלכות, דו-תרבותיות - ברי). אם כך, בעבודה עם עולים נודעת חשיבות רבה להבחנה בין המרכיבים הכלליים האלה על-ידי אנשי טיפול. בעבודה זו נעשה ניסיון להבחין ולהתייחס למרכיבים כלליים בהתערבות טיפולית במשפחות עולים שהגיעו מברית-המועצות לשעבר ופנו לעזרה אל השירות הפסיכולוגי בגלל הבעיות של ילדיהן בתהליך ההסתגלות לחברה החדשה בכלל ולמערכת החינוך בפרט. באינטראקציה אתן היה ניתן לזהות שתי קבוצות של משפחות. בסיס ההבחנה בין הקבוצות הוא שלב ההסתגלות שבו נמצאים הילדים והוריהם. לקבוצה הראשונה ניתן לשייך משפחות אשר מתגוררות בארץ תקופה יחסית קצרה (מחודשים אחדים עד שנה וחצי, שנתיים) ונמצאות בשלבים ראשונים של הסתגלות (שלב של אידיאליזציה ושל התארגנות או בשלב

השני, שלב של נסיגה והידרדרות). קבוצה שנייה כוללת משפחות הנמצאות בארץ כשנתיים, שלוש שנים ויותר (Slutzki, 1979). משפחות מן הקבוצה הראשונה נמצאות בשלבים ראשונים של ההסתגלות לחברה החדשה. הן מתמודדות עם בעיות קיומיות ומחפשות מענה לצרכים בסיסיים כדיו, כפרנסה וכבית-ספר לילדים. הן מתמודדות עם תחושה של חוסר יציבות ואי-ודאות. אותם לחצים חווים הן ההורים והן ילדיהם. ילדים עולים נכנסים למסגרת חינוכית חדשה ושונה ממה שהכירו בעבר. בפניות שמגיעות מהורי ילדים שבקבוצה זו בולטות לרוב שאלות שקשורות לתחום הלימודים. שאלות הנובעות מחוסר ידע, מחוסר התמצאות בנורמות ובכללי החברה, התרבות ומערכת החינוך. הם פונים בשאלות הקשורות לתופעות ולמושגים חדשים ובלתי מוכרים במציאות החינוכית של ארץ מוצאם כמו: תעודת בגרות, מבחני בגרות, יחידות בגרות, הקבצות, בחירת מסלולי לימוד שונים. רבים מההורים האלה ביקורתיים כלפי בית-הספר הישראלי. הם מבטאים ביקורת על רמת הלימודים בבית-ספר. גם רמת המשמעת נתפסת כנמוכה. במקרים לא מעטים הם מבטאים מצוקה כלכלית ואי-יכולת להתמודד עם תשלומים שונים לבית-הספר. בתהליך האינטראקציה מבטאים ההורים בדרך כלל חשדנות, ומתנהגים בצורה סגורה ומאופקת. הם נמנעים לרוב מלשוחח באופן פתוח וישיר על המצב הרגשי שלהם ושל ילדיהם, ועל הלחצים התוך-משפחתיים. התכנים ה"טכניים" שהמשפחות מציגות וההתנהגות המאופקת, ללא פתיחות וללא ביטויים רגשיים, אופייניים למשפחות עולים מברית-המועצות לשעבר בשלבים הראשונים של ההסתגלות לחברה החדשה. ניתן להסביר התנהגויות אלה בכמה דרכים: א. מציאות שדורשת התמודדות עם קשיים קיומיים ומאפשרת פחות התייחסות והתמקדות בתכנים רגשיים. ב. היעדר הרגלים לביטוי של תכנים רגשיים, בעיקר באינטראקציה עם אנשי מקצוע – אנשים זרים. ג. בתקופה הזאת הן הורים והן ילדיהם מתפקדים במסגרת הנורמות והערכים של תרבות אחת - תרבות מוצאם, ולכן קיימת קרבה ביניהם. הוויכוחים והקונפליקטים, שמקורם בפער הבין-תרבותי מופיעים בדרך כלל בשלבים מאוחרים יותר (Slutzki, 1979).

הקבוצה השנייה של משפחות עם ילדים, כמוזכר לעיל, נמצאות בארץ כשלוש שנים ויותר. רוב ההורים ובעיקר ילדיהם הצליחו לרכוש את השפה החדשה, להכיר את הנורמות התרבותיות החדשות; פרק זמן זה הספיק עבור רובם כדי להתגבר על קשיי ההסתגלות הראשונים (דיו, פרנסה) ולהסתדר כלכלית-מקצועית. בפניות של משפחות אלו בולטות בעיות רגילות של משפחות עם ילדים (רגשיות, התנהגויות, חברתיות). יחד עם זאת, ניתן לראות את החרפת הקשיים על רקע הפער התרבותי, בגלל קצב שונה בהפנמת התרבות החדשה בין ההורים לילדיהם. כך לדוגמה, הורים עולים נוטים יותר לשמור על "לכידות משפחתית, על תחושת המשכיות ועל קשר עם תרבות המוצא. כאשר ילדי המשפחות האלו נאלצים לבחור בין ערכי ההורים לבין ערכי התרבות הקולטת, הם עלולים להגיע לקונפליקט נאמנויות ולמשבר זהות. אם יבחרו בערכי ההורים, יש סכנה שיחושו זרות וניתוק מחבריהם, ואם יבחרו להזדהות עם החברה הקולטת, הם עלולים להיות מושא אכזבה של הוריהם" (רואר-סטריאר, 1996).

מכאן, שההתייחסות למרכיבים כללים המאפיינים את תהליך ההסתגלות והשינוי התרבותי שעוברת משפחות עולים, מסבירה את מצבם ואת בעיותיהם של ילדים עולים והוריהם.

על המטפלים להיעזר בידע על המרכיבים הכללים, לא רק בשלב האבחנה אלא גם בשלב ההתערבות בעבודה עם משפחות עולים. בפגישות עם משפחות אלה, ובעיקר עם משפחות מהקבוצה הראשונה שנמצאות בארץ שנים בודדות, חשוב להעביר מידע על הנורמות והכללים של החברה ושל התרבות הישראלית בכלל, ושל בית-הספר הישראלי בפרט. המידע הזה יאפשר לעולים להכיר את המציאות הישראלית ולהתקרב אליה. מידע חיוני נוסף קשור להיכרות עם שלבי ההסתגלות השונים ועם אפיוניהם. שיחה משותפת עם בני המשפחה על שלב ההסתגלות שהם נמצאים בו, מאפשרת הבנה טובה יותר של מצבם, ובמקרים רבים נותנת לגיטימציה לקשייהם. כך יבינו כי חלק מהקשיים הם אובייקטיביים, ונובעים מתהליך ההסתגלות לחברה החדשה ולא מכישלונות אישיים שלהם.

כמו כן, במפגש עם משפחות עולים קיימת חשיבות רבה להצגת מידע על סגנונות שונים של שינוי תרבותי, ולדיון עם בני המשפחה ביתרונותיהם ובחסרונותיהם, בהשלכותיהם על יחסים בין הורים לילדים, ובתגובות החברה הקולטת כלפיהם. דיון כזה מאפשר לעולים לבחור במודע בסגנון המתאים להם, או להחליט להמשיך ולחיות בסגנון שבחרו (רואר-סטריואר, 1996). בנוסף, ניתן בדיון כזה להעריך טוב יותר את התנהגותם של הילדים ואת היחסים במשפחה. הוא מאפשר להציג את הבעיות שאתן מתמודדים בני המשפחה כבעיות השכיחות בקרב עולים, ובמקרים רבים מרגיע את ההורים.

ההתייחסות לאפיונים של העלייה והסוגיות שמתעוררות בעקבותיה, ולתהליך ההסתגלות של עולים לארץ החדשה, מעלה נקודה נוספת חשובה בתהליך ההתערבות – שימת דגש על העבודה החינוכית-טיפולית, הן עם ילדים עולים והן עם הוריהם. בתחילת גלי העלייה התגייסו אנשי חינוך וטיפול במערכת החינוך לעבודה פרטנית וקבוצתית עם ילדים עולים במטרה להקל על הסתגלותם ולקרב אותם לחברה ולתרבות הישראלית. יחד עם זאת, ידוע לנו כי ההגבלה לעבוד רק עם הילדים ללא שילוב הוריהם עלולה לחזק את הפער הבין-תרבותי ואת הקונפליקטים המתפתחים במשפחות בעקבות תהליכי ההסתגלות והשינוי התרבותי (Slutzki, 1979). לכן, חשוב מאוד לשלב הורים של ילדים עולים בתוכניות ההתערבות. עליהם לקחת חלק חשוב בעבודה החינוכית-טיפולית.

נקודה משמעותית נוספת במסגרת ההתערבות הכוללת מרכיבים כלליים קשורה לשפה שבה ניתנים השירותים. עם ילדים ומתבגרים עולים רצויה התערבות בשפה העברית. ילדים מצליחים לרוב לרכוש שפה, מעדיפים לדבר בה, ופנויים להפנמת ניסיון חדש. יש תועלת רבה במתן שירות לילדים על-ידי אנשי מקצוע דוברי עברית, אשר מכירים ומעבירים להם מידע על החברה ועל התרבות החדשה, ומקרבים אותם למציאות הישראלית. לעומת זאת, בעבודה עם הורים עולים, יעילות יותר התערבויות בשפת האם הניתנות על-ידי אנשי טיפול מאותו רקע תרבותי. בהשוואה לילדים רוכשים הוריהם את השפה החדשה באיטיות. הם מבטאים קושי רב יותר בהיכרות ובהפנמת התרבות החדשה, הם מרגישים מאוימים ומבווישים במגע עם אנשי טיפול מקומיים. לכן מתן שירות בשפת אמם על-ידי אנשים, שמכירים את תרבות העולים ושעברו בעצמם את תהליך ההסתגלות, מקל על מצבם של הורים עולים, מעניק תקווה ומאפשר שיתוף פעולה (ברגר, 1999; סלונים-נבו, שרגה, 1999).

3. היבטים ייחודיים

מלבד המרכיבים האוניברסאליים והכלליים, ישנם גם מרכיבים ייחודיים שהם חלק חשוב בתהליך העבודה עם העולים. ההיבטים הייחודיים משקפים ערכים, עמדות ונורמות חברתיים-תרבותיים שהעולים הביאו מארץ מוצאם. היכרות אתם מאפשרת הבנה טובה יותר של העולים ושל התנהגותם, וקבלה של בעיותיהם. לפני ההתייחסות למערכת הערכים והעמדות של עולי ברית-המועצות חשוב לתאר את התרבות הרוסית-הסובייטית. בסוציולוגיה מבחינים ברמות דומיננטיות של תרבויות. דומיננטיות של תרבות מתבטאת במידת הקשר ובמידת ההפנמה של מערכת ערכיה על-ידי אנשים שחיים במסגרתה. בהקשר זה התרבות הרוסית היא תרבות דומיננטית (Horowitz, 1982). עושרה של התרבות הרוסית והדומיננטיות שלה מקשים על העולים להיות גמישים ופתוחים למגע עם תרבות אחרת ולשינוי תרבותי. מחקרים רבים בנושא הסתגלות ושינוי תרבותי של עולי ברית-המועצות מחזקים את הטענה, ומגלים, כי ההסתגלות התרבותית של העולים מברית-המועצות היא איטית (Horowitz, 1982 Al-Haj, & Leshem 2000). כך לדוגמה במחקר, שמטרתו הייתה לבדוק עמדות בנושא השינוי התרבותי בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר נמצא, כי העולים אינם תופסים את האפיונים הייחודיים של התרבות הרוסית כתופעה חולפת הנשמרת רק בשנים הראשונות לאחר ההגעה לישראל. הם מציינים את חשיבותה ואת תרומתה למציאות הישראלית, ותומכים בהמשכות תרבותית ובשימור המסורת גם בישראל (Al-Haj & Leshem, 2000, בתוך לשם, 2003). על רקע זה חשוב עוד יותר שהמטפלים בעולים יכירו את מאפייני התרבות הרוסית-סובייטית.

בין הנורמות התרבותיות בולטים היחס המיוחד לסמכות והפער בין "החיים הציבוריים" ל"חיים הפרטיים" (Horowitz, 1989; לשם, 2003). הפער הזה איננו מתאים לנורמות המקובלות בחברה הישראלית. בישראל, הגבול בין החיים הציבוריים לחיים פרטיים מטושטש יותר, החברויות האישיות פחות אינטימיות מאשר בברית-המועצות, ואילו החיים הציבוריים פתוחים יותר, בלתי פורמליים ופחות תובעניים (Horowitz, 1989). לעומת זאת, בקרב העולים דפוסי היחסים והאינטראקציה מאופיינים בהבחנה ברורה בין התנהגות בהקשר הציבורי לבין התנהגות בהקשר המשפחתי והחברות האינטימיות. הסביבה החיצונית נתפסת כנשלטת בידי מגמות כוחניות, תועלתניות, מניפולטיביות ולכן מחייבת גישה פרגמטית, אינסטרומנטלית (לשם, 2003). לכן מבטאים העולים בחיים הציבוריים התנהגות שמאופיינת בחשדנות, בחוסר פתיחות, בקרירות, בנוקשות ובאיפוק. לעומת זאת, בחיים הפרטיים, במסגרת המשפחה והידידים, מגלים העולים התנהגות שונה, שאפיוניה - באמנות ומחויבות, חום ופתיחות ללא גבולות. כתוצאה מהפנמת נורמה זו לא פיתחו העולים מיומנויות והרגלים לפנייה לגורמים טיפוליים בעת מצוקה. יתר על כן, הם מגלים חשדנות וזהירות כלפי התערבות הגורמים החיצוניים. הם נוטים לפתור את בעיותיהם בחוג המצומצם של בני המשפחה והחברים הקרובים. התנהגויות אלו מקשות על הניסיונות של הגורמים המטפלים לסייע ולתמוך בהם. מאנשי טיפול נדרשות סובלנות רבה והבנה שבמקרים רבים ריחוק, חוסר פתיחות וקרירות מצד העולים באינטראקציה הטיפולית (לפחות בפגישות הראשונות) הם אינם סימני התנגדות של העולים לטיפול, ואינם מצביעים על כישלון מקצועי של המטפל אלא על התנהגות טבעית של עולים במסגרת הנורמה התרבותית. מלבד זאת, בולטת בקרב עולים נורמה שמהותה טיפוח כבוד לסמכות במשפחה, ובחיים החברתיים והפוליטיים. הנורמה הזאת

מתבטאת במשמעת עצמית, בציות לנורמות ההתנהגות המקובלות בחברה ובמתן עדיפות לצורכי הכלל. ידוע כי הורים עולים מברית-המועצות לשעבר נוטים להתלונן יותר מעולים אחרים על הזלזול שמגלים הילדים בישראל כלפי הסמכות, ומביעים את חששם שהדבר עלול להשפיע על היחסים בינם לבין ילדיהם (Horowitz, 1989). נורמות ותפיסות אלה משתקפות בנורמות החינוך וגידול הילדים. התרבות הרוסית-סובייטית מאופיינת בחינוך הילדים באמצעות תפקידים מוגדרים ומחויבויות, ושווה מתרבויות מערביות שתופסות את החינוך כדרך למימוש הבחירה האישית (Miller, בתוך שור, 2003). בהבדלים אלה שבתפיסה ניתן להבחין כבר ביחס לילדים בגיל הרך. כך לדוגמה, במחקר של רואר-סטרירא ורוזנטל (2001), שמטרתו הייתה להשוות בין ציפיותיהם ומטרותיהם של הורים עולים להורים ילידי הארץ ביחס להתפתחות ולחינוך ילדיהם. במחקר נמצא, כי אימהות ילידות הארץ שמות את הדגש על חיזוק העצמאות הפסיכולוגית דרך התנסות עצמית, בחירה חופשית, עידוד החלטה עצמית והסקת מסקנות; בעוד שאימהות עולות מאמינות שהילדים יתפתחו באמצעות לימוד מובנה, הקניית ידע וחינוך לעצמאות תפקודית. אימהות עולות מדגישות במיוחד את ערך הלמידה המאורגנת על-ידי המבוגר. בין הנורמות שמאפיינות את חינוך הילדים וגידולם במשפחות עולים בולטות: דאגה רבה לשלום הילד ולמצב בריאותו, מעורבות-יתר בחייו, תמיכה מעטה בעצמאות ובאוטונומיה אישית, ציפיות גבוהות לתפקודו ולהישגיו, שמתבטאות בביקורתיות ובהצגת דרישות, ברמת סובלנות נמוכה כלפי כישלונותיו וכלפי התנהגות "שלילית", בנכונות מעטה להתייחס לרצונות אישיים של הילד, בעמדות שליליות כלפי ביטוי חופשי של רגשות, בשמירה על סודות משפחתיים, בהימנעות מלשוחח על נושאים רגשיים כואבים כמו מחלה או גירושין כדי לא לפגוע, ובשיתוף סבים בחינוך ובגידול הילד (ברג, 1999; סלונים-נבו ושרגה, 1999; לשם, 2003). דוגמה לביטוי קיצוני של אחת מהנורמות התרבותיות הוצגה על ידי עובדת סוציאלית לפסיכולוגית דוברת רוסית בשירות הפסיכולוגי בעקבות אירוע טרגי - מות אישה צעירה, אם לילדה בת חמש, בתאונת דרכים. הילדה נשארה עם הסבים. אביה של הילדה מתגורר בברית-המועצות לשעבר עם משפחה חדשה. העובדת הסוציאלית הייתה מזועזעת מהעובדה שכחודש לאחר האירוע לא שיתפו הסבים את הילדה בסיבה האמיתית להיעדרות האם. הם סיפרו לה שאימה נסעה לעיר אחרת לצורכי עבודה. בשיחה עם הפסיכולוגית טענה הסבתא בכאב: "איך יכולתי להגיד לילדה כל כך קטנה שאימה מתה. איך יכולתי להכאיב לה?!" דוגמה נוספת לביטוי עמדות ונורמות תרבותיות של עולים מברית-המועצות מתארת פנייה של אישה, אם חד-הורית לילד בן עשר, אשר פנתה לפסיכולוגית עקב מעשי האוננות של בנה. הילד מאונן כבר שנים אחדות, אך בזמן האחרון, לפי דברי האם, המצב הורחף. האם סיפרה, שלפני כחצי שנה הגיעו לישראל הוריה, ועל-אף שבארץ המוצא הם התגוררו בנפרד, בארץ מסיבות כלכליות בעיקר, אך גם מרצון לעזור בגידול הילד הם החליטו להתגורר יחד. האם תיארה אווירת מתח במשפחה. בפגישה בהשתתפות האם והילד שאלה הפסיכולוגית את הילד אם הוא יודע מדוע הגיע למפגש. הילד השיב בשלילה. הפסיכולוגית הסבירה לו שתפקידה לעזור לילדים שמרגישים קשיים וחווים בעיות. על שאלה אם יש לו בעיה ואם היא תוכל לעזור לו, ענה הילד ללא היסוס: "כן, אני לא יודע - מי אבא שלי, ואני רוצה לדעת". ניתן להבחין במקרה בפתיחות של הילד ובמוכנותו לדבר על נושאים רגשיים ועל קשיים לצד הימנעות המבוגרים לשטוח תכנים כואבים. מלבד זאת, בולטים

האפיונים התרבותיים הבאים: נטייה של האם לקבל החלטות עבור הילד, לערב סבים בחינוך הילד. נטיות ונורמות אלה "מוזרות" ואינן מתאימות לתרבות ישראלית, אך מקובלות ומוסכמות במסגרת תרבות יוצאי ברית-המועצות. לכן, מידע והכרת הנורמות התרבותיות של המטופלים העולים הכרחיים לעבודה טיפולית יעילה אתם. הם מציגים תמונה רחבה יותר של תפקודם ושל בעיותיהם, מאפשרים לראות את מצבם כבעיית פחות, ולאבחן את התנהגותם כשונה ולא דווקא כנכונה או שגויה. הערכה כזאת מסייעת להסביר את בעיותיהם כנובעות מההקשר התרבותי במקום ליחסן ל"פתולוגיה" אישיותית או משפחתית (רואר-סטריאר, 1996; סלונים-נבו ושרגה, 1999). תפיסה כזו מעודדת אמפתיה, קבלה, מחזקת את שיתוף הפעולה ומקדמת את העבודה הטיפולית עם מטופלים עולים. ההתייחסות לאפיונים התרבותיים של העולים חשובה לא רק באבחנה של מצבם, אלא גם בתהליך ההתערבות עצמו, בבחירת מטרות, שיטות וטכניקות טיפוליות. בעבודה עם מטופלים עולים על המטפל לתפקד כמתווך בין המשפחה לחברה, לשמש כ"מפענח" קודים תרבותיים (רואר-סטריאר, 1996; סלונים ושרגה, 1999). תפקיד המטפל להציג בפני משפחת העולים את הנורמות ואת הערכים של גידול וחינוך ילדים המקובלים בישראל, את הרציונל, את ההיגיון שלהם, ולבטא הכרה והערכה כלפי הנורמות המשפחתיות. על המטפל לדון יחד עם המשפחה כיצד ניתן להגיע להתאמת הנורמות שלה לנורמות המקובלות בחברה החדשה. ניסיון העבודה עם עולים מברית-המועצות מלמד, כי דרכי התאמת והגמשת הנורמות המאפיינות את המשפחות מתבטאות בהפחתת ביקורתיות ותובענות של הורים כלפי ילדיהם, מתן תמיכה רבה יותר לילדים, מתן לגיטימציה לכישלונות ולטעויות וחיזוק העצמאות הפסיכולוגית שלהם.

חשוב לציין, כי בעבודה עם מטופלים עולים, לפחות בשלבים הראשונים, עדיפה התערבות טיפולית בשיטה קוגניטיבית שמתאימה לתפיסות, לנורמות ולסגנון חייהם. עבורם ידע ועיבוד אינטלקטואלי הם האמצעי החשוב לרכישת ניסיון ולהתמודדות עם אירועי חיים שונים. לכן, הסברים הגיוניים ודגש על חשיבה רציונאלית ועל קריאת ספרות מקצועית מתאימים ויעילים למטופלים עולים.

בהתערבויות הכוללות נושאים רגשיים, קשים וכואבים, יש תועלת רבה בשימוש בטכניקות עקיפות (דרך סיפורים ושיירים), שמעודדות באופן עקיף ביטוי לתחושות ולרגשות והתמודדות אתם. שימוש בסיפורים שמאפשרים הרחקה וייחוס נושאים רגשיים לדמויות אחרות, מעודד ילדים והורים לפתוח שיחה על נושאים משמעותיים בחייהם, לשחרר רגשות ולעבד תכנים טראומטיים.

נקודה נוספת שכדאי להדגיש - בעבודה עם ילדים עולים ועם הוריהם יש חשיבות לצירוף מומחים אחרים לתהליך ההתערבות (סלונים ושרגה, 1999). בין גורמי הטיפול האחרים ניתן מעמד מיוחד לרופא יש לכך כמה הסברים: ראשית, במשך שנים רבות לא התפתחו בחברה הסובייטית שירותים פסיכולוגיים וסוציאליים, ובמקרים רבים נתפס הרופא כמקור יחיד לא רק לטיפול רפואי-מקצועי, אלא גם כמקור להקשבה, להסברה ולתמיכה. שנית, הדרשות למשמעת וההימנעות מביטוי רגשות "שיליליים" הביאו לתגובות של *acting in*-, ונטייה לבטא מצוקה רגשית באמצעות סימפטומים סומטיים אצל אנשים בכלל ואצל ילדים במיוחד. כתוצאה ממצב זה בולטת בתרבות המבוגרים העולים דאגה רבה לשלום הילד ולבריאותו. כל הגורמים האלה מסבירים את המעמד המיוחד של הרופא בתרבות העולים מברית-המועצות, ואת החשיבות בשילובו בעבודה הטיפולית.

העלייה מברית-המועצות לשעבר לישראל היא תופעה מעניינת ומורכבת. לעלייה הזאת תרומה רבה לחברה ולתרבות הישראלית. העולים הביאו עמם אינטלקטואליות ומקצועיות, מוטיבציה גבוהה לעבודה, ללמידה ולהישגיות (מרקוביץ, 2001).

התכונות האלו אפשרו לעולים רבים להצליח בתהליך ההסתגלות לארץ החדשה. יחד עם זאת, בקרב האוכלוסייה הזאת קיימות קבוצות הנמצאות במצבים קשים במיוחד בעקבות החלשת יכולת התמודדות שלהן על רקע שינויים התפתחותיים ומשברי חיים אחרים (מחלות, גירושים). על החברה הקולטת בכלל, ועל אנשי הטיפול בפרט, לספק מענה לצרכים המיוחדים של העולים המתקשים. בעבודה הטיפולית עם מטופלים עולים מומלצת התערבות שכוללת שלושה מרכיבים: אוניברסליים, שאינם קשורים דווקא לעלייה ולמפגש הבין-תרבותי, ומבטאים את האפיונים האישיים והמשפחתיים של המטופלים; כללים - המבטאים את החוויות והניסיון הקשורים לעלייה ולהסתגלות לחברה החדשה; וייחודיים - המשקפים את האפיונים התרבותיים של העולים, ואת המפגש בין הנורמות והערכים שלהם עם התרבות הישראלית. ראייה המשלבת את שלושת המרכיבים האלו בתהליך ההתערבות מציגה תמונה מקיפה יותר של תפקודם של העולים, מאפשרת הבנת קשייהם, מעודדת שיתוף פעולה, יחס אמפתי ובחירה של דרכי התערבות מתאימות.

ביבליוגרפיה

- אלון, נ' (1996). בגנות ה"פסיכולוגיה" ובזכות השכל הישר. **שפי"טון. עלון לפסיכולוג החינוכי**, 7, עמ' 19-22.
- ברגר, ר' (1999). עולים מחבר-העמים: אפיונים, צרכים ועקרונות התערבות, בתוך: ק' רבין (עורכת) **להיות שונה בישראל**. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.
- ברי, ג' (2003). מכור היתוך לרב-תרבותיות: השלכות למערכת ההשכלה הגבוהה ולהכשרת עובדי רווחה וחינוך. בתוך: א' לשם וד' רואר-סטריאר (עורכים) **שוונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש**, ירושלים: מאגנס.
- הורוביץ, ת', מירסקי, י', ברש, מ' ופרנקל, ח' (1995). **מחקר נוער עולה מחבר העמים בסיכון**. ירושלים: מכון פאלק לחקר בריאות הנפש ומדעי ההתנהגות.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2005). **שנתון סטטיסטי לישראל, 56**. ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי 2005. בעריכת א' בן אריה, י' ציונית ומ' קמחי. המועצה הלאומית לשלום הילד.
- לשם, א' (1992). שיקולים ומגבלות בבחינה השפעת העלייה ממדינות חבר העמים על ביקוש לעובדים סוציאליים במערכת שירותי הרווחה. **ביטחון סוציאלי, 38**, עמ' 74 – 98.
- לשם, א' וליסק, מ' (2001). התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל. בתוך: מ' לסק, וא' לשם (עורכים) **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- לשם, א' (2003). ישראל כמדינה רב תרבותית בפתח המאה העשרים ואחת. בתוך: א' לשם וד' רואר-סטריאר (עורכים) **שוונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש**. ירושלים: מאגנס
- מירסקי, י' ופראוור, ל' (1992). **לעלות כמתבגר להתבגר כעולה: נוער עולה מברית-המועצות לשעבר בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר.
- מרקוביץ, פ' (2001). זהותם של המהגרים מברית-המועצות לשעבר בתמורות הזמן והמקום. בתוך: מ' ליסק, וא' לשם (עורכים) **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- סלונים-נבו, ו' ושרגה, י' (1999). התערבות משפחתית עם עולים מחבר העמים: כיווני מחשבה. בתוך: ק' רבין (עורכת) **להיות שונה בישראל**. תל אביב: רמות-אוניברסיטת תל אביב.
- רואר-סטריאר, ד' (1996). סגנונות הורות של מהגרים והצעות להתערבות מונעת ולטיפול משפחתי. **חברה ורווחה, 16** (4), עמ' 467-481.

רואר-סטריאר, ד' וריזנטל, מ' (2001). **תרבות במעבר: הבדלים בתחומי גידול ילדים**. השלכות לתחומי החינוך ורווחה. בתוך: מ' ליסק וא' לשם (עורכים) מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר, תל אביב: הוצאת קיבוץ המאוחד.

שור, ר' (2003). חשיבותם של גורמים תרבותיים בהערכת מצבי סיכון של ילדים בקרב משפחות מברית-המועצות לשעבר. בתוך: א' לשם וד' רואר-סטריאר (עורכים) **שוונות תרבותית** **כאתגר לשירותי אנוש**. ירושלים: מאגנס.

שרגה, י' וסלונים-נבו, ו' (1993). קשיי הסתגלות של מתבגרים עולים מברית-המועצות לשעבר. **חברה ורווחה י"ג**, עמ' 279-286.

Berger, R. (1996). Characteristics of adolescents immigrants from the former Soviet Union. *The Jewish Social Work Forum*, 32, pp. 42-50.

Horowitz, T. (1982) Integration Without Acculturation: The Absorption of Soviet Immigrants in Israel. *Soviet Jewish Affairs*, 12(3), pp. 21-33.

Horowitz, T. (1989). The Soviet man in an open society: An overview. In: T. Horowitz (Ed.), *The Soviet man in an open society*. Lanham, MD: University Press of America. pp.5-18.

Horowitz, T. (1999). Assimilation, Monolingualism, Unidirectionality and Stereotyping. In: T. Horowitz (Ed.) *Children of Perestroika in Israel*. Lanham, MD: University Press of America. pp. 22-72.

Mirsky, J. & Kaushinsky, F. (1989). Migration and growth: Separation individuation processes in immigrant students in Israel. *Adolescence*, 24, pp. 74-725.

Rutter, M. (1984). *Helping troubled children*. London: Penguin Books.

Slonim-Nevo, V. & Sharaga, Y. (1997). Social and psychological adjustment of Soviet-born and Israeli-born adolescents: The effect of the family. *Israel Journal of Psychiatry*, 34(2), pp.128-138.

Slutzki, C. (1979). Migration and family conflict. *Family Process*, 18, pp. 379-390.